

ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ГРАМАТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ДІЄСЛОВА. ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ

Грамматичні категорії	Синтаксична роль
<p>1. ВИД</p> <ul style="list-style-type: none"> - доконаний: <i>малювати</i> (що робити?) - недоконаний: <i>намалювати</i> (що зробити?)	<p>1. ПРИСУДОК: <i>Не гріє сонце на чужині.</i></p>
<p>2. ПЕРЕХІДНІСТЬ <i>написати</i> / НЕПЕРЕХІДНІСТЬ <i>іти</i></p>	<p>2. ПІДМЕТ: <i><u>Забути</u> мову – душу зрадити.</i></p>
<p>3. СПОСІБ</p> <ul style="list-style-type: none"> - дійсний <i>пригадую</i> - умовний <i>пригадав би</i> - наказовий <i>пригадала б</i>	<p>3. ДОДАТОК: <i>Любить людей мене навчила мати (В. Симоненко)</i></p>
<p>4. ЧАС</p> <ul style="list-style-type: none"> - теперішній <i>переписую</i> - минулий <i>переписав</i> - майбутній <i>перепишу</i>	<p>4. ОБСТАВИНА: <i>Не братайся з козаками мед пити.</i></p>
<p>5. ЧИСЛО</p> <ul style="list-style-type: none"> - однина: <i>хочеш</i>	<p>5. ОЗНАЧЕННЯ: <i>Живу бажанням творити</i></p>

Основні форми дієслова

ЗМІНЮВАНІ

1. ДІЄВІДМІНЮВАНІ ОСОБОВІ

- дійсн. сп. теп. час
- дійсн. сп. майб. час
- наказовий спосіб

2. ДІЄВІДМІНЮВАНІ РОДОВІ

- дійсн. сп. мин. час
- умовний спосіб

3. ВІДМІНЮВАНІ (ВІДМІНКОВІ)

- Дієприкметник

НЕЗМІНЮВАНІ

1. ІНФІНТИВ (неозначена форма дієслова)

думати, обговорювати

2. БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА

світало, сутило

3. ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ НА -НО, -ТО

скошено, вкрито

4. ДІЄПРИСЛІВНИК

лежачи, виконавши

Перехідність/неперехідність дієслів – здатність дієслів виражати свою семантику самостійно або за допомогою об'єкта

ПЕРЕХІДНІ ДІЄСЛОВА	НЕПЕРЕХІДНІ ДІЄСЛОВА
<p>1. Керують іменником у З.в. без прийменника (зі значенням прямого об'єкта): посадити дерево, написати лист</p>	<p>1. Уживаються самостійно без залежної відмінкової форми: <i>іти, ходити, жовтіти</i></p>
<p>2. Керують іменником у Р.в. без прийменника (часто уживаються з часткою не): <i>написати листа, піймати ляща</i> <i>не чув пісні, не знав відповіді</i></p>	<p>2. Керують будь-якою відмінковою формою іменника (з прийменником чи без нього), крім З.в. (зі значенням прямого об'єкта): <i>дякувати (кому?), лежати (на чому?), сміятися (з чого?), бігти (назустріч кому?), зустрітися (з ким?)</i></p>
<p>3. <i>Бажати, зичити</i>, що керують абстрактним або речовинним іменником у Р.в. без прийменника : <i>бажати щастя, зичити здоров'я</i></p>	

Категорія виду – це граматична категорія, що виражає відношення дії до її внутрішньої межі чи результату.

Одновидові дієслова	Двовидові дієслова	Парновидові дієслова
<p>Не утворюють корелятивної видової пари</p> <p>- <u>д-ва</u> <u>доконаного</u> <u>виду</u> надуматися поплакати провчитися розморгатися</p> <p>- <u>д-ва</u> <u>недоконаного</u> <u>виду</u> ледарювати літати</p> <p>температурити говорити</p>	<p>Виражають значення доконаного чи недоконаного виду залежно від контексту</p> <p><i>женити</i> <i>ранити</i> <i>веліти</i> <i>вінчати</i> <i>атакувати</i> <i>телефонувати</i></p> <p><i>Іван вже женив свого сина. Іван женив свого сина в суботу.</i></p> <p><i>Командир велів відкрити вогонь.</i></p> <p><i>Працюй, як велить тобі твоя совість.</i></p> <p><i>Партизани зненацька атакували ворога. Ворога</i></p>	<p>Утворюють корелятивні видові пари – співвідносні дієслова, що відрізняються тільки значенням виду</p> <p>заходити – зайти вчити – вивчити</p> <p>Способи творення видових пар:</p> <ol style="list-style-type: none"> Суфіксальний привчати – привчити Префіксальний робити – зробити Префіксально-суфіксальний падати - впасти Зміна наголосу засипати – засипати розрізати – розрізати Суплетивізм брати – взяти ловити – спіймати

Категорія дієслівного стану

Дієслова АКТИВНОГО (дійсного) стану	Дієслова ПАСИВНОГО стану	Дієслова ЗВОРОТНО-СЕРЕДНЬОГО стану	ПОЗАСТАНОВІ Дієслова
<p>1. Виражають активну дію суб'єкта, спрямовану на самостійний об'єкт.</p>	<p>1. Протиставляються дієсловам активного стану за відношенням суб'єкта до об'єкта і за спрямуванням дії.</p>	<p>1. Виражають дію суб'єкта, що не переходить на самостійний об'єкт, а зворотно спрямовується на самого діяча чи додатково характеризує його через неназваний об'єкт: <i>кицька вмивається</i> (вмиває себе); <i>собака кусається</i> (може вкусити когось)</p>	<p>1. Не виражають відношення дії до об'єкта.</p>
<p>2. До них належать лише перехідні дієслова.</p>	<p>2. Логічний суб'єкт при дієслові пасивного стану має форму О.в. без прийменника й виступає в ролі непрямого додатка, виражаючи відношення пасивного суб'єкта і пасивної дії.</p>	<p>2. Групи:</p> <ul style="list-style-type: none"> власне зворотні (суб'єкт і об'єкт дії той самий) <i>умиватися одягатися</i> <i>взуватися голитися</i> <i>митися купатися</i> <i>наряджатися</i> 	<p>2. Групи:</p> <ul style="list-style-type: none"> усі неперехідні дієслова без -ся: <i>ходити</i> <i>літати</i> <i>сидіти</i> <i>теслярувати</i>
<p>3. У реченні з дієсловом активного стану граматичні суб'єктно-об'єктні</p>	<p>3. Об'єкт при дієслові пасивного стану виражається формою Н.в. (займенника чи субтантивована-</p>	<ul style="list-style-type: none"> взаємно-зворотні (дію виконують кілька суб'єктів, кожний з яких є одночасно суб'єктом й об'єктом дії) <i>зустрічатися</i> 	<ul style="list-style-type: none"> деякі неперехідні, які без -ся не вживаються: <i>сміятися</i>

Категорія способу дієслів

Назва способу	Яку дію виражає	На які питання відповідає	Як змінюється	Наприклад
ДІЙСНИЙ (має форми минулого, теперішнього й майбутнього часу)	реальну дію, що перебігає в часі	що робить? що зробить? що робив?	за часами , числами та особами або родами	
УМОВНИЙ	не реальну дію, а бажану, можливу за певної умови	що робив би? що зробив би?	за числами і родами (в однині)	Однина ч.р. співав би ж.р. співала б с.р. співало б Множина Співали б
НАКАЗОВИЙ	наказ, прохання, побажання, спонукання до дії	що роби? що зроби?	за числами й особами	Однина 1 ос. ----- 2 ос. знай 3 ос. хай зна-є Множина 1 ос. знай-мо 2 ос. знай-те 3 ос. хай зна-

Категорія часу дієслів

Назва часу	Змінювання та дієвідмінювання дієслів																			
<p>Минулий (дія відбувалася або відбулася до моменту мовлення)</p>	<p>Однина ч.р. співа-в ж.р. співа-л-а с.р. співа-л-о</p>		<p>Множина співа-л-и</p>																	
<p>Давноминулий (передминулий) (дія відбулася перед іншою минулою дією) Властивий розм. і худ. стилям мови.</p>	<p>Однина ч.р. співа-в ж.р. співа-л-а с.р. співа-л-о</p>	<p>був була було</p>	<p>Множина співа-л-и були</p>																	
<p>Теперішній (дія відбувається в момент мовлення або збігається з моментом повідомлення про неї)</p>	<p>Однина 1 ос. пиш-у 2 ос. пиш-еш 3 ос. пиш-е</p>		<p>Множина 1 ос. пиш-емо 2 ос. пиш-ете 3 ос. пиш-уть</p>																	
<p>Майбутній (дія здійсниться або триватиме після розмови про неї)</p>	<p>Проста форма</p> <table border="0" data-bbox="510 1170 1812 1428"> <tr> <td colspan="2" data-bbox="510 1170 966 1242">Однина</td> <td colspan="2" data-bbox="966 1170 1812 1242">Множина</td> </tr> <tr> <td data-bbox="510 1242 888 1299">1 ос. напиш-у</td> <td data-bbox="888 1242 966 1299"></td> <td data-bbox="966 1242 1506 1299">1 ос. напиш-емо</td> <td data-bbox="1506 1242 1812 1299"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="510 1299 888 1356">2 ос. напиш-еш</td> <td data-bbox="888 1299 966 1356"></td> <td data-bbox="966 1299 1506 1356">2 ос. напиш-ете</td> <td data-bbox="1506 1299 1812 1356"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="510 1356 888 1428">3 ос. напиш-е</td> <td data-bbox="888 1356 966 1428"></td> <td data-bbox="966 1356 1506 1428">3 ос. напиш-уть</td> <td data-bbox="1506 1356 1812 1428"></td> </tr> </table>				Однина		Множина		1 ос. напиш-у		1 ос. напиш-емо		2 ос. напиш-еш		2 ос. напиш-ете		3 ос. напиш-е		3 ос. напиш-уть	
Однина		Множина																		
1 ос. напиш-у		1 ос. напиш-емо																		
2 ос. напиш-еш		2 ос. напиш-ете																		
3 ос. напиш-е		3 ос. напиш-уть																		

Безособові дієслова означають дію поза відношенням її до особи, діяча.

Особливості безособових дієслів	Тематичні групи безособових дієслів	
1. Означають дію поза відношенням її до особи, діяча.	1. Явища природи	<i>світає, дніє, вечоріє, дощить, сніжить, смеркало</i>
2. Ніколи не пов'язується з підметом, що позначає особу діяча.	2. Фізичний і психічний стан людини	<i>морозить, не сидиться, хочеться</i>
3. Не змінюються ні за особами, ні за числами, ні за родами.	3. Модальні значення буття/небуття	<i>належить (оцінити), немає, не було, не стало</i>
4. Крім інфінітива, можуть уживатися <ul style="list-style-type: none"> - у ф-мі теп. часу - у ф-мі мин. часу	4. Значення випадковості, незалежного від особи стану	<i>щастить, не щастить, таланить</i>
5. Можуть творитися від особових за доп. -ся: Спати – не спить <u>ся</u> Сидіти – не сидить <u>ся</u>	5. Значення міри наявності	<i>вистачить (вистачило), бракує (бракувало)</i>

Дієприкметник як форма дієслова

Дієприкметник – відмінювана дієслівна форма, що передає дію або стан як динамічну ознаку предмета, виявлену в категоріях виду і стану.

Граматичні ознаки дієприкметника

Ознаки дієслова	Ознаки прикметника
<p>1. ВИД</p> <ul style="list-style-type: none"> - доконаний <i>розгляну-<u>т</u>-ий</i> - недоконаний <i>розгляда-<u>н</u>-ий</i>	<p>1. Вказує на ознаку предмета, відповідає на питання <i>який? яка? яке? які?</i></p> <p><i>написаний, пожовкла, зшите, забуті</i></p>
<p>2. ЧАС</p> <ul style="list-style-type: none"> - теперішній <i>пану-<u>юч</u>-ий</i> - минулий <i>посиві-<u>л</u>-ий</i>	<p>2. Узгоджується з пояснюваним іменником (займенником) у роді, числі, відмінку: <i>зібраний урожай, пожовкла трава, розлите чорнило, вишиті рушники</i></p>
<p>3. СТАН</p> <ul style="list-style-type: none"> - активний <i>сид-<u>яч</u>-ий</i> - пасивний <i>посадж-<u>ен</u>-ий</i>	<p>3. У реченні виступає означенням, зрідка – частиною іменного присудка.</p> <p><u>Адресовані</u> людям вірші — найщиріший у світі лист (Л. Костенко).</p>
<p>4. Може мати при собі ЗАЛЕЖНІ</p>	

Творення дієприкметників

Час	Активні дієприкметники			Пасивні дієприкметники		
	Твірна основа	Суфікс	Наприклад	Твірна основа	Суфікс	Наприклад
ТЕПЕ-РІШНІЙ	д-во з-ї ос. множ. теп. часу	-уч- -юч- -ач- -яч-	<i>ріжучий</i> <i>зчитуючий</i> <i>лежачий</i> <i>сплячий</i>			
МИ-НУЛИЙ	інфінітив неперехідних д-в	-л-	<i>зів'ялий</i> <i>посивілий</i> <i>зниклий</i>	інфінітив перехідних д-в	-н- -ен- -т-	<i>прибраний</i> <i>зроблений</i> <i>молотий</i>

Дієприслівник – незмінювана форма дієслова, яка вказує на додаткову дію й пояснює в реченні основне дієслово (присудок)

Ознаки дієслова	Ознаки прислівника
<p>1. ВИД</p> <ul style="list-style-type: none"> - доконаний <i>зроби-вши</i> - недоконаний <i>робл-ячи</i> 	<p>1. Незмінна форма:</p> <ul style="list-style-type: none"> пиш-учи зауважи-вши
<p>2. ПЕРЕХІДНІСТЬ</p> <ul style="list-style-type: none"> <i>написа-вши</i> <i>пиш-учи</i> <p>НЕПЕРЕХІДНІСТЬ</p> <ul style="list-style-type: none"> <i>ід-учи</i> <i>вмива-ючи-сь</i> 	<p>2. Виражає обставинні відношення</p> <ul style="list-style-type: none"> - часу <u><i>увійшовши</i></u>, привітався - причини <u><i>обпікшись</i></u>, став обережним - мети <u><i>силкуючись</i></u> не обмовитися, закушує губу - умови <u><i>не знаючи</i></u> дороги, не йди - способу дії <i>відповідати</i> <u><i>стоячи</i></u>
<p>3. ЧАС</p> <ul style="list-style-type: none"> - теперішній <i>пану-<u>ючи</u></i> - минулий <i>посиві-вши</i> 	<p>3. Виконує роль обставини</p> <p><u><i>Не спитавши броду</i></u>, не лізь у воду (Нар. творчість)</p>
<p>4. Може мати при собі</p> <p>ЗАЛЕЖНІ СЛОВА</p> <p>(іменник займенник</p>	

Творення дієприслівників

Час і вид дієприслівників	Питання дієприслівників	Спосіб творення		Приклади
		Твірна основа	Суфікс	
теп. час, недок. вид	<i>що роблячи?</i>	д-во теп. часу I дієвідміни	-учи -ючи	<i>кажучи</i> <i>думаючи</i>
		д-во теп. часу II дієвідміни	-ачи -ячи	<i>бачачи</i> <i>терплячи</i>
мин. час, док. вид	<i>що зробивши?</i>	д-во мин. часу чол. роду	-ши -вши	<i>спікши</i> <i>спитавши</i>

Прислівник – самостійна незмінювана частина мови, що передає ознаку дії, предмета, ознаку іншої ознаки

Розряди прислівників за значенням

Означальні			Обставинні				Безособово-предикативні (СКС)
Якісно-означальні	Кількісно-означальні (міри і ступеня)	Способу дії	Часу	Місця	Причини	Мети	
Дають якісну характеристику дії або стану. Ступенюють-ся!!	Виражають ступінь інтенсивності дії, міру чи ступінь вияву якісної ознаки	Вказують на спосіб дії	Характеризують дію за часовими відношеннями	Характеризують дію за просторовими відношеннями	Виражають причини дії	Виражають мету дії	<ul style="list-style-type: none"> - стан природи - психічний, фізичний стан людини - зумовленість, необхідність, доцільність дії в оцінці людини

Прийменник – службове незмінюване слово, за допомогою якого виражається синтаксичний зв'язок іменника (його еквівалента), залежного від інших слів у словосполученні й реченні

Групи прийменників за значенням

Групи прийменників	Наприклад
Просторові	<i>біля, посеред, над, край, в, у, за</i>
Часові	<i>упродовж, з, до, після, через, перед</i>
Причинові	<i>через, від (од), завдяки, у зв'язку, з нагоди</i>
Мети	<i>для, на, за, задля, заради, по</i>
Допустові	<i>незважаючи на, попри, всупереч, наперекір</i>
Умовні	<i>при, без, за умови, у разі, за нагоди</i>
Об'єктні	<i>про, за, із</i>
Означальні (атрибутивні)	<i>без, з, в</i> <i>дівчина з косою, кімната для відпочинку, вікна в аудиторії, ключ від замка</i>
Способу дії	<i>розсипатися з тріском</i>

Групи прийменників за походженням

Первинні (непохідні)	Вторинні (похідні)
1. Втратили б-я генетичний зв'язок із самостійними словами	1. Певною мірою зберігають зв'язок із самостійними частинами мови (іменниками та прислівниками), від яких вони походять
	2. Ці слова можуть уживатися то як прийменники, то як іменники чи прислівники
2. Н-д: <i>до, біля, при</i>	3. Н-д: <i>близько, поруч, навкруг, навколо, відповідно, подібно, коло, кінець, край</i>

З прийменниковим значенням можуть виступати й сполучення слів, що служать для оформлення відмінкових значень іменників:

Н-д: *за допомогою, за рахунок, згідно з, відповідно до, незалежно від, незважаючи на, на випадок, на основі, під час, подібно до, стосовно до, на шляху до, у зв'язку з, у міру, у дусі та інші.*

Групи прийменників за морфологічною будовою

Прості	Складні	Складені
1. Усі первинні прийменники	1. Ті, до складу яких входять два чи більше простих	1. Ті, що складаються з кількох слів
<i>до, біля, при, на, в, за, з</i>	<i>з-за, з-під, з-побіч, з-поміж</i>	<i>за допомогою, за рахунок, згідно з,</i>

Сполучник – службове слово, що служить для зв'язку однорідних членів речення та частин складного речення

Групи сполучників за значенням

СУРЯДНІ			ПІДРЯДНІ									
Поєднують ОЧР й частини ССР як рівноправні, незалежні одне від одного			Поєднують частини СПР									
єд-на-льні	зіс-тавно-проти-став-ні	роз-ді-лові	з'я-су-валь-ні	обставинні								
				часу	ме-ти	умо-ви	допу-стов-ості	сп. дії	порі-вня-ння	при-чи-ни	міри і сту-пеня	нас-лід-ку
<i>і (й), та (і), ні...ні, і, ані...</i>	<i>а, але, про те, зате ,</i>	<i>то (то ... то), не то...</i>	<i>що, ЯК, ніби</i>	<i>щойно, ледв е, як тільки,</i>	<i>щоб, для то-го щоб, аби</i>	<i>якби , коли б, аби, якщ</i>	<i>хоч, дар-ма що, не-зва-</i>	<i>як</i>	<i>як, мов, наче, нена че, мов-</i>	<i>бо, том у що, чере з те що,</i>	<i>аж, що аж</i>	<i>так що</i>

Групи сполучників за морфологічною будовою

ПРОСТІ	СКЛАДНІ	СКЛАДЕНІ
Морфологічно <u>не членуються</u> на окремі частини	Морфологічно <u>поділяються</u> на дві і більше частин	Складаються з двох і більше слів, що виконують службову функцію зв'язку членів речення та частин складного речення
<u>Непохідні</u> (давно втратили семантичні зв'язки зі словами, від яких утворилися).		Найчастіше в <u>I частині</u> містять форми непрямих відмінків вказівного займенника той з прийменником або інші повнозначні слова, а в <u>II</u> – сполучники що, щоб , прислівник як .
<i>і, й, та, то, чи, бо, що</i>	<i>зате, проте, ніж, або</i>	<i>через те що, для того щоб, з тим щоб, у міру того як, як ... так і</i>

Групи сполучників за способом уживання

одиничні	парні	повторювані
Виступає в реченні як засіб замкненості однорідного ряду або складної структури.	Складаються з двох частин, кожні з яких розподіляється між членами речення чи його частинами, виражаючи парний взаємозв'язок.	Вживаються біля кожного ОЧР або перед кожною частиною складного речення з паралельною підрядністю.
<i>На хуторі стихає день і гасне перестигла бронза пшениць (М.Стельмах).</i>	<i>Чим більша про машину турбота, тим краща з неї робота (Н.т.).</i>	<i>Чи то праця задавила Молодую силу, Чи то нудьга невсипуща Його з ніг звалила (Т.Шевченко)</i>

Частина – службова частина мови, яка надає слову, словосполученню чи реченню додаткового відтінку або служить для утворення форм слів та нових слів

Групи часток за значенням і вживанням

ФОРМОТВОРЧІ

Використовуються для утворення умовн. та наказ. сп. д-в

СЛОВОТВОРЧІ

Служать для творення слів, а тому з часом перетворюються на суфікси або префікси

МОДАЛЬНІ

Надають слову або окремому реченню додаткових відтінків ствердження, спонукання, сумніву тощо

б, би, хай, нехай

ні, не, ся, аби, де, чи, що, як, будь, небудь, казна, хтозна та ін.

- **стверджувальні:** *так, авжеж, аякже, еге ж*
- **питальні:** *чи, хіба, невже*
- **вказівні:** *це, оце, ось, то*
- **окличні:** *що за, як*
- **обмежувально-видільні:** *тільки, лише, лиш, саме, хоч, хоч би, якраз, навіть*
- **власне модальні:** *мов, ледве чи, мовби, ніби, нібито, навряд чи*
- **заперечні:** *не, ні, ані*

Любий друже! Як тяжко зносив я
цей абсурд, що й тобі ось несучу:
ні за що, ні про що полюбив я...

А одну полюбив за красу!

Але ось що найгірше... скажу я
(приключиться ж таке казна-що!)

що покинув оту за красу я –
для тієї, котру ні за що!

Олег Ольжич